

Funkciótúlbiztosítás a beszélt nyelvben nyelvjárási szövegek alapján*

1. Tanulmányunkban nyelvjárási és regionális köznyelvi szövegek alapján foglalkozunk a beszélt nyelv egy jellemző jelenségével, a funkciótúlbiztosítással. A feldolgozott szövegek az ELTE G. VARGA GYÖRGYI vezette kutatócsoportjának 70-es, 80-as évekbeli hatvani, ceglédi, esztergomi, makádi gyűjtéseiből valók, tehát különböző nyelvjárási területekhez köthetők (vö. NytudÉrt. 100. sz. Bp., 1979.). Felhasználtuk saját korábbi felvételeinket (Jászberény, Nyíregyháza, Hajdúhadház, Hajdúböszörmény), illetőleg a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye több településén és az északkeleti országhatár túlsó oldalán (Ukrajna és Románia magyarok lakta falvaiban) az elmúlt években felvett interjúkat és egyéb nyomtatásban megjelent szövegközléseket is.

Talán némi magyarázatra szorul, hogy nyelvjárási és regionális köznyelvi szövegekkel dolgozunk. El kell mondanunk, hogy az interjúszövegek különböző területekről valók ugyan, de az eddigi eredmények azt mutatták, hogy a vizsgált jelenségek jelentős része általánosan jellemző beszélt nyelvi jelenségnek tekinthető, földrajzi megoszlást kevésbé mutat, sőt úgy tűnik, legtöbbjük társadalmi rétegek szerinti számottevő releváns különbséget sem hordoz. (Vö. KISS JENŐ megállapításával: „az eddigi köznyelvi : nyelvjárási egybevetések olyan különbségeket, eltéréseket is kimutattak, amelyek nem a nyelvjárások és a köznyelv, hanem a beszélt nyelv és az írott nyelv közötti különbségek”: Fejezetek a mihályi nyelvjárás mondattanából. MNyTK. 164. sz. 1982. 16.)

A részletesebb vizsgálódások minden bizonnyal árnyalják majd ezt; mostani munkánkból is látható lesz, hogy például a morfémaszinthez tartozó beszélt nyelvi jelenségek nyelvjárási meghatározottsága erősebb, mint a mondat- vagy szövegszinten. A szociolingvisztikai tényezőket is figyelembe véve felsejlik az is, hogy az alacsony iskolázottságú adatközlők írott nyelvváltozata közelebb áll a beszélt nyelvváltozathoz, míg magasabb iskolázottsági szinten a beszélt közelebb áll az írotthoz (vö. VILLÓ ILDIKÓ, A nyelvi norma meghatározásáról. In: KEMÉNY GÁBOR szerk., Normatudat — nyelvi norma. Bp., 1992. 17).

Munkánkkal a beszélt nyelv jellemzőihez szeretnénk néhány adalékot adni, választ keresve arra a kérdésre is, amelyet legutóbb GÓSY MÁRIA vetett fel, tudniillik hogy milyen okok hozhatják létre azokat a „működéseket”, „amelyek a sok esetben nem kodifi-

* Készült az FKFP 0890/97 sz. és az OTKA T 025237 sz. pályázat támogatásával.

kált nyelvi produktumhoz vezetnek” (GÓSY, A beszédtervezés és a beszédkivitelezés paradoxona: Nyr. 1998: 4).

Kétségtelen, hogy a beszélt és az írott nyelvváltozat közötti lényeges különbség ténye régóta ismeretes nyelvtudományunkban, s jelen van a beszélt nyelvi sajátosságok (grammatika?) kidolgozásának igénye is, eddig azonban csak rész tanulmányok — igaz, igen fontos rész tanulmányok — születtek (az egyébként nagy számú szakirodalomra való hivatkozástól most eltekintünk). Vitatkozva GÓSY MÁRIA véleményével („Nem tartom valószínűnek, hogy létezzen a spontán beszédnek valamiféle saját nyelvi szabályrendszere”: i. m. 4), figyelembe véve a norma fogalmának értelmezését, illetőleg újraértelmezését az utóbbi évek magyar nyelvtudományában, a beszélt nyelvi norma jellemzőit a szakirodalom alapján az alábbiakban foglaljuk össze: deskriptív, konstitutív, nem kodifikált, implicit. Fontos a nyelvi norma szociolingvisztikai kategóriaként való kezelése (pl. VILLÓ ILDIKÓ), a szocioregionális és szituációs összetevők meghatározó szerepének hangsúlyozása (TOLCSVAI NAGY GÁBOR), a magas (minta) és a használati kommunikációs norma megkülönböztetése (BAŇCZEROWSKI JANUSZ). Ez utóbbinak a legfontosabb meghatározója az, „hogymondunk és minek”, s nem az, hogy hogyan. „A használati normát ... a kommunikációs aktus gyors hatékonysága jellemzi ..., a norma kiválasztása a szociolingvisztikai szituációtól függ” (BAŇCZEROWSKI JANUSZ, Néhány gondolat a nyelvi és a kommunikációs normákról: MNy. 1998: 271, 276.) A beszélt nyelvváltozatnak (amely már önmagában is „horizontálisan és vertikálisan tagolódó nyelvváltozatok, kisebb hatókörű normák összefoglalása” (VILLÓ i. m. 19) az írott nyelvváltozattól eltérő jellemzői számos okra vezethetők vissza. Csak néhányat említve: a beszéd és gondolkodás egyidejűsége (pl. a szerkezetkeveredés egyik kiváltója lehet), ebből adódóan a gondolat érvényesülése a formával szemben (pl. a szórend sajátosságaiban, a mondatátszövődésben); a forma befejezetlen volta (pl. a hiányban, a megszakításokban); a gondolatok egymásba fonódása; a beszélt nyelvre jellemző spontaneitás, szukcesszív jelleg. (A beszédtervezés és -kivitelezés szempontjából vö. GÓSY MÁRIA i. m.)

A beszédkivitelezés szempontjából minden bizonnyal az egyik legfontosabb a kommunikáció biztonságára, egyértelműségére, hatékonyságára való törekvés. Ez hozza létre többek között a szövegmegértés megkönnyítését célzó nagyon különböző fajtájú ismétléseket, a nyomtatékosítást szolgáló sajátos grammatikai megoldásokat is. Ezek közül számos jelenség redundáns is lehet (a redundancia is a beszélt nyelv jellemzője), de sok olyan beszélt nyelvi jelenséget eredményez, amelyek kommunikációs értékhordozóknak tekinthetők.

2. A funkciótúlbiztosítást a már említett korpusz alapján különböző nyelvi szinteken vizsgáltuk: a morféma-, a lexéma- és a szintagmaszinten.

A morféma szintjén a funkciótúlbiztosítás körébe a következő jelenségek tartoznak: az elemismétlés vagy reduplikáció; a nyomtatékosítás különböző eszközei: az adott grammatikai funkció kifejezése hasonló jelentésű, de más alakú toldalékmorfémával, a funkció nyomtatékosítása névmással, a grammatikai funkció egy elemének kifejezése újabb toldalékkal stb. E jelenségek közül az elemismétlés, vagyis újabb rag ragoztatása a ragozott a szóhoz, illetve határozószóhoz, akkor következik be, ha annak eredeti viszonyjelentése — elsősorban a határozórag elevenségének csökkenése miatt — elhomályosult vagy elhomályosulóban van, vagy a beszélő nem érzi elég nyomtatékosnak a szóalakot, s így az egyértelműség igénye megköveteli, hogy újabb rag frissítse fel, illetve nyomtatékosítsa a szó eredeti jelentését (vö. TNyt. II/1: 640).

Ez a folyamat a nyelvtörténeti adatok tanúsága szerint bizonyos morféma esetében már a kései ómagyar korban megindult, s a későbbiekben mind gyakoribbá vált. Bizo-

nyítható, hogy a morféma szintjén is a kommunikáció zavartalanságát, sikerét szolgálta ez a szerkesztési eljárás. Valószínű, hogy már a régebbi korokban is szembe kerülhetett egymással a presztízsnorma és a használati kommunikációs norma, s az utóbbi került ki győztesen. A nyelvtörténet folyamán igen-igen változó volt morfeumatikai szinten a funkciótúlbiztosítás körébe vonható jelenségek megítélése a magas (minta) norma szempontjából (vö. BAŃCZEROWSKI i. m.). A mai stigmatizált változatok közül pl. az *őtet* a kései ómagyar kortól a magas rendű írásbeliség része. Megjegyzésre érdemes, hogy a mai normatív *őt* változat használata annyira ritka volt, hogy RÉVAINAK még a XVIII. század végén is bizonyítania kellett létét. A főnévi mutató névmások elemismétléses változatait még legnagyobb reformkori költőink műveiben is megtaláljuk (vö. NyKk. 1: 183). Ugyanakkor sokkal jobban kerültek például a mai norma szempontjából csupán népiesnek tekintett ragozott *mink* variáns.

Az elemismétléses alakok stigmatizációja a tudatos nyelvművelés folyamatában következhetett be a legújabb korban, s ennek következtében az írásbeliségből szinte teljesen visszaszorult használatuk. Az élőbeszéd viszont — a kommunikáció hatékonysága érdekében — megőrizte azokat. Természetesen az ide vonható jelenségek többsége nem általános használatú, nagyobb részük szociolingvisztikai meghatározottságot mutat, s elenyésző azon jelenségek száma, melyek használatában földrajzi tagolódás jelentkezik.

A) Elemismétlés

1. Az *ez*, *az* mutató névmás accusativusi esetragjának megismétlése:

Anaforikus szerepben: „Az a gazda, aki *esztet* rendezte...” (Bátorliget); „*Asztat* is mindig hozzám kellett küldeni” (Kisszékely); „Osztan akkor *asztat* mekpróbálom” (Pusztadaróc); „...akkor *esztet*, mondom, mikor átvettük a csőt, meg-rántottuk” (Dormánd).

Kataforikus utaló szerepben: „És bizony *asztat*, ami hozzánk esett ágyugojói...” (Hajdúhadház); „De hát *asztat* tudom, hogy esztet szokták danúnyi” (Koppány-szántó). Inkább az elemismétlés nélküli variáns a gyakoribb ebben a funkcióban.

Deixisként: „*Asztat* vegye el...” (Hajdúhadház); „*Esztet* ez megy az asztal-ra” (Pusztadaróc, Románia). Hátravetett értelmezői szerepben: „Hát a fíjút, *asztat* nem szólítottuk úgy” (Hajdúhadház); „Mer a pénszt, *asztat* nem aggyák” (Pusztadaróc, Románia).

A mutató névmás elemismétléses változata a beszélt nyelvi anyagok tanúsága szerint nem állhat kijelölő jelzőként: „*Eszt* a fíjút ... én nem is birom *eszt* a nagy zene-kart” (Lónya).

2. Az E/3. személyű személyes névmás tárgyragjának ismétlése főként anaforikus funkcióban: „Nem is tuggyák annyira kezelni *űtet*” (Beregszász); „*Őtet* biztosan felveszik főiskolára” (Hajdúhadház).

3. A személyes névmások kiegészült alakjaiban ragismétléssel nyomatékosítják a funkciót. Leggyakrabban a *neki* személyes névmási határozószó E/3. és T/3. személyű alakja kap egy újabb birtokos személyjelet, de előfordul még a *nála és tőle* elemismétléses alakja is középfokú melléknév mellett hasonlító határozói szerepben: „Az országnak ety sarkát odaadnék *nekijek*” (Tiszabecs); „Útyhogy ijen traumatológia műtéttye volt *nekije*” (Esztergom); „A három negyvenessel mennie kell *nekije*” (Makád); „Kár *nekijek* a nagy gondba beleadni magokat” (Bátorliget); „Nem atta vóna a feleségem *nekijek* drágábban” (Pusztadaróc); „A báty *nálatoknál* fiatalabb, a húg *nálatoknál* idősebb” (Beregszász).

4. A Ø morféma funkciót + morfémaival erősítik meg:

a) A *későn* határozószó közép fokában a fokjel után megjelenhet az alapfok *-n ~ -t* locativusragja: „*Maj későbbet* eljövök” (Hajdúhadház).

b) Az E/1. és E/2. személyű birtokos személyjeles névszók, a személyes, továbbá a birtokos és visszaható névmások tárgyként a beszédben gyakrabban fordulnak elő *-t* tárgyragos alakban, mint jelöletlenül: „*En* a mindennapi *kenyeremet* kikerekítettem” (Beregszász); „*Engemet* így nyuktatnak” (Pusztadaróc); „Magamat nem nézem! Vecs csak el a *tijedet*!” (Hajdúböszörmény).

c) Hasonló jelenséggel találkozunk az igeragozási paradigmában is az E/2. és E/3. személyben alanyi ragozásban. Bizonyos nyelvjárások a *van* igét E/2. személyben ellátják az alanyi *-l* személyraggal: „Te hogy *vagyol*?” (Hajdúböszörmény). Az egytagú igék E/3. személyben *-en* ragot kapnak: „Mindenfélét *megveszen*” (Tiszabecs).

5. Elemisméltést eredményezhet az is, hogy bizonyos lexémák (*banán, tulipán*) accusativusi esetrágos alakját az idősebb, kevésbé művelt adatközlők nominativusnak érzik, ezért a tárgyragos lexémát újra ellátják a *toldalékkal*: „Egyenek egy kis *banántot*”; „Leszettem a *tulipántot*”.

B) A funkcióisméltés vagy nyomatékosítás

A határozószó végén álló rag elevevességének csökkenése miatt egy azonos funkciójú, de más alakú újabb határozóraggal elevenítik fel vagy nyomatékosítják a határozószó eredeti jelentését. Leggyakrabban az ősi határozóragok származékai, illetőleg ezek halmozódása tölti be ezt a funkciót (vö.: TNYt. II/1: 640; MGr. 216–7).

1. Az *itt, ott, most* határozószókat *-an/-en* toldalékkal nyomatékosítják, egyértelműsítik. Az *itten, ottan* a főnévi mutató névmások elemisméltéses variánsával ellentétben mindhárom utalói szerepben állhat: „Hát *ottan* ijem maltereket csináltunk” (Beregszász); „Hát hogy *ittem* van híradó?” (Orosháza); „Kellemes vót mán tényleg *ottan*” (Hajdúhadház); „*Itten* a Remete uccába vót a kovácsműheje” (Szekszárd); „Akkor *ottan*, a tanyába az ém férjem nem vót *ott*.” (Hajdúhadház); „*Mostan* itt egy gyár” (Beregszász); „... nem mint *mostan*” (Pusztadaróc, Románia).

2. A *megint* határozószó nyomatékosító elemként felveheti nyomatékosító *-len* ragot. Érdekességgént megjegyezzük, hogy ugyanez a nyomatékosító elem a *pedig* kötőszóhoz is járulhat, a kötőszó nyomatékosító szerepét ezzel erősítették meg: „Asztám meg *megintelen* megjelent nálla”, „A kisebbik fiamnak *megintelen* van kégy gyereke”, „... *megintelen* a dohámba dógosztam”, „... a másik *pediglen* az vót, mikor közölték a fizetésem”, „... az unokám *pediglen* Magyarba van” (Pusztadaróc).

3. A hajdúhadházi nyelvjárásban archaizmusként bukkan fel a *mindig* határozószó *mindítig* változata. Ez az erősen korlátozott érvényű variáns csak az idős parasztasszonyok beszédében jelenik meg: „Vaty szóval *mindítig* vót valami”, „Ez a szőlőszomszíd *mindítig* hazahozott”.

4. Funkcióisméltésnek vagy nyomatékosításnak tekinthető az is, amikor a T/1. és T/2. személyű személyes névmáson a funkciót a megfelelő számú személyjellel, illetve a *-k* általános többesjellel is megerősítik: *mink, tik*. Közülük a T/2. személyű személyes névmás bizonyítja legékeesebben, hogy itt a kommunikáció hatékonysága indukálta a funkcióisméltést, hiszen az E/2. és T/2. személyű névmás csak magánhangzójában különbözik, s bizonyos beszédhelyzetben akár hasonlóan is hangozhat. Ez lehet az oka, hogy a toldalékmorfémából funkcionálisan csupán azzal az elemmel toldották meg a törmelmát, ami a többes számra utal: „*Tik* mijen vallásuak vagytok? *Mink* is azok” (Pusztadaróc); „*Mink* csináltuk, *mink*” (Orosháza).

5. A *mióta, azóta* határozószókban az előzményjelentést úgy nyomatékosítja a nyelvjárás, hogy a határozószó végső ragját megtoldja a *-tól* ablativusi esetraggal: „*Mi jó -*

t á t ú l ez az Ukrajna átved bennünket” (Beregszász); „Igy bem vagyok *a z ó t á t ú l* ... a májam is így összekuccant *a z ó t á t ú l*” (uo.).

6. A személyes névmások kiegészült alakjaiban a személyre való utalást a megfelelő személyes névmás nyomatékositja: „*Ő n e k i* megvót a maga baja” (Kisszékely, Tolna); „Mán *ű t ű l l e* szégyeltem mekkérdezni” (Beregszász); „*É n n á l l a m* oszt hijába jön” (Hajdúhadház); „... ez *ő b e n n e* úgy zajlot le, hogy...” (Szentlőrinc, Baranya).

Tapasztalataink szerint a funkciótúlbiztosítás m o r f é m á k s z i n t j é n jelentkező alakjainak használata nagyobb részben szociokulturális, kisebb részben földrajzi kötöttségeket mutat, valószínűleg azért, mert a standard norma vagy a művelt nyelvszókás a ragisméltléseket helytelen, kerülendő jelenségeknek tekinti, a funkciónyomatékositást pedig vagy népiesnek, vagy vulgárisnak minősíti (vö. NyKk.). Ennek ellenére magát a jelenséget mindenképpen általános beszélt nyelvi jelenségnek kell tartanunk, hiszen áthatja a morfológia egészét, s a magyar nyelvterületen belül mindenhol megtalálható, s vannak olyan megnyilvánulási formái, melyek sem társadalmi, sem földrajzi kötöttséget nem mutatnak. Ilyenek például a személyes névmás kiegészült alakjainak névmással nyomatékositott változatai: *őneki, énnálam, őbenne*; a T/1. személyű személyes névmás személyjeles változata: *mink*; a nyomatékositó raggal ellátott határozószók: *itten, ottan, mostan*; a tárgyi szerepben álló jelölt birtokos személyjeles morféma és a tágabb értelemben vett személyes névmások: *kenyeremet, magamat*. Természetesen eme általánosan elterjedt jelenségek használata sem lehet kizárólagos, mivel a beszélő idiolektusában a variánsok egymás mellett élnek, s a beszéd folyamatából hol az egyik, hol a másik változat ölt hangzó formát még ugyanazon mondaton belül is.

A jelenségek egy másik része szociokulturális variánsnak tekinthető. E variánsok az ún. szociális dialektusba tartoznak, hiszen olyan egyének használják őket, akik már nem nyelvjárási elsődleges nyelvűek, következésképpen kerülnek a dialektális jelenségeket, ennek ellenére az elemisméltléses szerkesztésmód jellemző beszédjükre. Földrajzi tagolt-ságot nem mutató szociokulturális jelenségek a személyes és mutató névmások elemisméltléses változatai: *esztet, asztat, őtet*; az elemisméltléses határozók: *nekije, nálatoknál*. Jelenlegi ismereteink szerint földrajzi kötöttséget mutató változatoknak tűnnek az archaikus nyomatékositott határozószók: *megintelen, minditig, kisébbet, azótátúl*. A vizsgált korpuszban az említett jelenségek használatában a nemek között különbség mutatkozik, a nők jobban kedvelik e nyomatékositott alakváltozatokat, mint a férfiak.

3. A s z i n t a g m á k s z i n t j é r ő l a funkciótúlbiztosításnak két jelenségét említjük: az egyik az összekapcsolt határozók gyakori megjelenése, a másik a birtoklás kifejezésének bizonyos esetei. Már előljáróban elmondhatjuk, hogy az e szinthez tartozó jelenségek általános beszélt nyelvi jelenségeknek tekinthetők, kevésbé mutatnak nyelvjárási jelleget, mint a morfémaszinten.

A) A vizsgált korpusz azt mutatja, hogy a beszélt nyelvben lényegesen gyakoribb az összekapcsolt határozók, illetőleg az ezekhez közel álló értelmezős szerkezetek száma, mint az írott változatban. Az összekapcsolt határozó egyféle határozói körülményt két határozóval, két oldalról megközelítve fejez ki, a különböző kifejezőeszközök kombinálódnak, ez a két oldalról való megközelítés, illetve az összekapcsolt határozó egyik elemének, a névmási határozószónak forikus, a beszélt nyelvben pedig még inkább deiktikus szerepe biztosítja a közlés szempontjából legfontosabb mondatrész kiemelését: „Fenn ugyi *itt és z a k o n*, ha esik, a hegyekből jön le az esső” (Lónya); „Hát én vótam *o d a f i j a m h o*” (Lónya); „Jött *o d a a h i d n á l*, ott jött által (az árvíz)” (Garbolc); „*I d e* kijártunk *a z u d v a r r a*” (Csenger);

„Helyezzenek engem *be* vissza *Orosházára*” (Orosháza); „*Ott a Naphegynél volt*” (Mátészalka).

A szerkezet közel áll a beszélt nyelvre szintén jellemző értelmezőszerű viszonyokhoz (történetileg is), a különbségtévésben elsősorban a hangsúlyviszonyok segítenek. A két tag között általában szünettel bíró, tagonként külön-külön is hangsúlyt kapó értelmezős szerkezet éppen kettős nyomatékánál fogva még jobban szolgálhatja a kommunikációs célt. (Vö. HUSZÁR ÁGNES, A rádió és a televízió beszélt nyelvének mondattana. Nyelvészet és tömegkommunikáció. Bp., 1985. 108–10; a szünet szerepéről GÓSY i. m.)

B) A magyar nyelvben a *birtoklás* kifejezésére különféle alaki eszközök állnak rendelkezésre. A birtokos és a birtok egymással különböző nyelvi szinteken léphet kapcsolatba (vö. GAÁL EDIT, A birtoklás kifejezése a mai magyar nyelvben. NytudÉrt. 97. sz. 1978. 14–5). Az adatok tanulsága szerint ez a változatosság még jellemzőbb a beszélt nyelvben. A teljesség igénye nélkül mutatunk be most néhány típust. Véleményünk szerint valamennyi azt a célt szolgálja, hogy az adott szituációban a beszéd, illetve a választott nyelvi formák minél egyértelműbben, minél pontosabban betölthessék kommunikatív szerepüket.

1. Az írott változattól leginkább eltérőnek mutatkozik a személyes névmás kiegészült alakjának és valamely birtokos személyjeles főnévnek a kapcsolata. Nem véletlen ez, hiszen a nyelvtörténeti adatok tanulsága szerint is ez a kapcsolat biztosította (és biztosítja) a birtokviszony legerősebb hangsúlyozását (vö. TNyt. II/2: 376).

GAÁL EDIT a „nekem a könyvem” szerkezetet „a mai magyar nyelvben archaikusnak” (i. m. 18) minősíti, illetőleg a következőképpen értékeli: „...a Pronpers NAK jelzői kitétele redundáns, a takarékoságra törekvő nyelvhasználat a birtokos személyragos főnévvel egyértelműen képes közvetíteni a mondanivalót. Ez a típusú szerkezet szinte teljesen a nyelvtörténetbe veszett, mai nyelvünkben csak nyomai vannak” (i. m. 45). (Nyelvtörténeti háttéréről l. TNyt. I, 703.) KISS JENŐ mihályi változásvizsgálatában szintén „visszaszorulónak” minősíti ezt a kapcsolatot (MNYTK. 190. sz. 43).

Vizsgált anyagunkban — bár statisztikai feldolgozás nem történt — használata elég jellemzőnek tűnik. Ennek pontosítása, illetve a szerkezet egyéb jellemzőinek megállapítása mindenképpen részletesebb vizsgálatot igényelne. „Mer hiába aggyuk *neki a tányérjába* az eledelt” (Hatvan); „Mos szedik ki a csavarokat *neki a bokájából*” (Esztergom).

A nyelvtörténeti példákkal egybevetve jelenlegi adatainkat, lényeges különbségnek tűnik, és minőségi változást is eredményez az, hogy — a fenti két mondatból eltekintve — valamennyi adatunkban a személyes névmás kiegészült alakja követi a birtokos személyjeles szóalakot: „...mert mekfázik a *lábam nekem* is ezen a betonon” (Lónya); „Kivették az egész *gyomrát neki*” (Hatvan); „Szintén kiváló lett a *háza neki*” (Lónya); „Az ifjúmunkás *klubjuk nekik*” (Orosháza).

A névmás hátravetett pozícióba került, mintegy utólagos hozzátoldásnak is tűnhet, a beszélő a választott formával a birtokos személyét igyekszik még nyomatékosabbá tenni. A kodifikált normának megfelelő megoldást nem találja elégségesnek, hozzáfűz még egy nyomatékosító elemet. (Az átmeneti jelenségnek számító dativus possessivus is kifejeződhet így a beszélt nyelvben: „Nagyon egy értelmes kis mókás *pofi ja van neki*”). Korábban láhattuk, hogy ezekben a típusú mondatokban — nyelvjárási eredettel — már a morféimák szintjén is előfordulhat reduplikáció: „...traumatológiai *műtétye volt neki je*”.

2. A standard nyelvváltozatban általában pontosan körülhatárolható, hogy mikor kap *-nak/-nek* ragot a birtokos jelző (vö.: GAÁL i. m. 45; MGr. 450–1). Nyelvtörténeti szempontból a birtokos jelző ragja „sajátos különállást mutat a ragrendszerben: egyfelől

jellemzi, hogy néhány jól körülhatárolt helyzetben úgyszólván kötelező, másfelől viszont az, hogy az esetek többségében másodlagos, szabad változatként jelentkezik az eredetibb jelöletlen forma mellett. A kötöttségnek és a kötetlenségnek e szokatlan kettőssége a *-nak/-nek* egész történetét végigkíséri; ezen belül a gyakoriság feltűnő ingadozásai többek között a közlés szóbeli vagy írásbeli jellegével, a pontosságra való törekvés fokaival, a stíluseszménnyel, s — a kései ómagyar korban már jelentékeny mértékben — a latin hatással függenek majd össze.” (TNyt. I: 300).

A fenti okok közül „a közlés szóbeli jellegével” és a „pontosságra, egyértelműsége” való törekvéssel is összefügg az, hogy az élőbeszédben az írott változaténál gyakoribb a birtokos jelző ragjának a kitétele (így egyértelmű a lexéma mondatrésztértéke, a szavak egymáshoz való viszonya): „Hát ezek voltak a lányok*n a k a* staférun*g j u k*” (Lónya); „... a gimnázium*n a k a* pincé*j e* óriási épület”, „Ismertünk vontatási főnökséget, aki a vasút*n a k a* pályá*j á n a k* karbantartásával, felújításával foglalkozik” (Hatvan). (A többszörös birtokos szerkezetekben a nyelvtörténet folyamán is nagyobb szerepet kapnak a ragos formák, hiszen ezekben a szerkezettagok összetartozásának hangsúlyozása szükségesebb, mint az egyszerűbb szerkezetekben; vö. TNyt. II/2: 372.)

4. A l e x é m á k s z i n t j é r ő l két olyan jelenséget emelünk ki, amelyek a kommunikációs funkció biztosítását szolgálhatják: az egyik az ismétlésnek egy sajátos fajtája, a másik egy sajátos metanyelvi magyarázat, értelmezés.

Tényként kezelhetjük, hogy az élőbeszédben gyakoribb az ismétlés, mint az írott szövegekben. A beszélt nyelvvel foglalkozó munkák mindegyike sok példát hoz a redundáns ismétlésre, de arra is, amikor a tartalmi vagy formai ismétlés nem fölösleges; az ismétlés a kommunikáció biztonságát szolgálja.

1. Mostani témánkhoz kapcsolódva egy szintén nagyon általánosnak tekinthető, nem redundáns lexémaismétlődésről szólunk. A példák mutatni fogják azt, hogy igen különböző szófajú és mondatrészszerkezetben álló lexémák ismétlődhetnek. A valamennyire jellemző közös jegyeket a hangsúlyviszonyok és a szünet ismétlés előtti helye adják. A beszélő az általa fontosnak tartott részre igyekszik így felhívni a figyelmet: „*En / én* úgy irigylem ezeket a mostani fiatalokat”, „Senki sem értette meg, hogy *fontos / fontos*, mert elhatároztam”, „Mégis *annyira / annyira* a hatása alatt voltam”, „Nem azt mondom, hogy tökéletesen beszéltem, de */ amit / amit* kellett nekem hát azt né mind el tudtam mondani”, „*Pestre / Pestre* szoktam menni” (Hatvan).

A beszédkszüneteknek — ugyanúgy, ahogy a fenti példákban is — a közbevetéses ismétlődő szerkezeteknél is fontos szerepe volt (vö. P. LAKATOS ILONA, Az ismétlés egy sajátos fajtája a beszélt nyelvben: MNy. 1995: 467–73). Az ismétlésnek mindkét típusa igazolja GÓSY MÁRIA megállapítását, miszerint a beszéd mikrotervezési folyamatait a több és hosszabb szünet jelzi (i. m. 11). GÓSY hívja fel a figyelmet arra is, hogy ez nemcsak a beszédtervezés, de a beszédmegértés szempontjából is lényeges, hiszen lehetőséget ad „a hallgatónak a mind pontosabb és biztosabb beszédfeldolgozásra” (i. m. 10). A példamondatok ugyanakkor igazolják a beszéd szukcesszív, lineáris jellegét, azt is, hogy a beszélt nyelv mondatai szorosan összefüggnek a gondolkodás folyamatával, a szavak, jelen esetben az ismétlésük, követik a gondolat születését.

2. A l e x é m á s z i n t e n megvalósuló funkciótülbiztosítás egy sajátos fajtájáról is szólunk kell, hiszen vizsgált korpuszunkat nyelvjárási, illetve regionális köznyelvi szövegek adják. — A jelenség értelmezéséhez a legnagyobb segítséget TOLCSVAI NAGY GÁBOR normaértelmezése adhatja (vö. Nyr. 1998: 201–13), pontosabban abban a szocio-regionális és szituációs összetevők szerepének hangsúlyozása. Az interjúrészletek nyelvjárási és regionális köznyelvi adatközlők és más beszélőközösségbe tartozó kérdezők be-

szélgetéseiből valók. Az eltérő szocioregionális és szociokulturális eredet, így a különböző társadalmi státus, az eltérő nyelvi, illetve nem nyelvi tudás „interakcióbeli alkalmazkodást” eredményez, az együttműködési alapelv (ezekről TOLCSVAI i. m. 212) vezet a sajátos ismétléshez. A beszélő kommunikatív stratégiájának részévé válik a hallgató számára ismeretlen tájszavak, fogalmak, helyszínek stb. magyarázása, illetve az ezt biztosító ismétlés: „Csak szórva volt a *málé*, *vagyis tengeri*, mik málénak híftuk” (Csenger); „...egy kis *vízemelkedés* tavasszal, ez a *zölthullám*, úgy mongyuk. Ez a zölthullám az minden tavasszal jött”; „*A nyári konyha* volt, úgy híjták, *nyári konyha*” (Fehérgyarmat); „*Salló, salló, sarló*. Úgy tessék írni” (Lónya).

5. Munkánkban a funkciótúlbiztosítás néhány jelenségét vizsgáltuk nyelvjárási szövegek alapján. Természetesen még sok egyéb jelenséget is bemutathattunk volna, illetve egyéb szempontú vizsgálódások is lehetségesek. Nyilvánvaló persze az is, hogy a különböző szempontok nem választhatók el mereven egymástól, mint ahogyan — bár itt szinteken mutattuk be a jelenségeket — az egyes szintek is szorosan összefüggének egymással.

P. LAKATOS ILONA — T. KÁROLYI MARGIT

Overinsurance in spoken language, on the basis of dialect texts

In this paper, the authors discuss the phenomenon of overinsurance of functions or repetition of forms. In their view, this peculiar property of spoken utterances is manifested at the levels of morphemes, phrases, and texts, too. Surveying examples taken from recorded texts coming from various parts of the country, occurrences of this phenomenon at morpheme or phrase level are typified. It is illustrated by historical examples that the phenomenon is a rather old one, expelled from grammars by a deliberate process of standardisation/normalisation. On the other hand, it holds rather steady in oral communication, being a procedure of text organisation that serves the success of communication. It is likely that the prestige norm and the communicative norm clashed in earlier periods, too. In the course of the history of Hungarian, the evaluation, from the point of view of the prestige norm, of phenomena that can be seen as instances of overinsurance was extremely variable. It can be proved that, due to heavy stigmatisation of some of the phenomena belonging here, overinsurance of functions exhibits strong socio-cultural restrictions.

ILONA P. LAKATOS — MARGIT T. KÁROLYI